

DIOGEN pro culture magazine & DIOGEN pro art magazine -ISSN 2296-0929; ISSN 2296-0910

Publisher online and owner, Sabahudin Hadžialić, MSc

E-mail: contact_editor@diogenpro.com / WWW: <http://www.diogenpro.com/>

Magazin za kulturu, umjetnost, nauku i obrazovanje / Magazine for culture, art, science and education

Mr. sc. Slađana Ilić

SPREMNOST NA POMIRENJE KOD STUDENATA U POSTKONFLIKTNOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Rezime

Uvod: Doživljenost ratnih trauma može determinirati spremnost na pomirenje. Veoma malo istraživanja je rađeno na ovu temu. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati uticaj doživljenih ratnih stresora i sociodemografskih karakteristika (spol, obrazovanje roditelja, mjesto stanovanja, etnički mješoviti brak roditelja) na spremnost na pomirenje. **Uzorak i metode:** Istraživanje je provedeno u Tuzlanskom kantonu u periodu April-Maj 2012. U istraživanju je učestvovalo 339 studenata uzrasta od 20-35 i više godina. Od ukupnog broja studenata, 53.3 % činile su ispitanice ženskog spola. Korišteni instrumenti u istraživanju su: Skala spremnosti na pomirenje (Petrović, 2007), Upitnik za procjenu ratnih stresora (Jović i sar., 2009) te Sociodemografski upitnik konstruisan za potrebe istraživanja. **Rezultati:** Na osnovu doživljenosti ratnih stresora u uzorku je bilo 67.6% studenata sa umjerenom doživljenošću ratnih stresora, 4.7% sa svakodnevnim iskustvom, i 27.7 % bez doživljenih ratnih stresora. Rezultati su pokazali da ne postoji statistički značajna razlika u spremnosti na pomirenje između ove tri grupe studenata; niti da postoji razlika u odnosu na spol. Statistički značajna razlika je pronađena s obzirom na sljedeće varijable: obrazovanje roditelja ($p=0.008$; $p=0.001$), mjesto stanovanja ($p=0.0001$), i etnički mješoviti brak

roditelja ($p=0.0001$) **Zaključak:** Studenti čiji roditelji su nižeg nivoa obrazovanja, ruralnog porijekla i koji su iz jednonacionalnih brakova pokazuju niži nivo spremnosti na pomirenje. Prema dobivenim rezultatima, možemo reći da među onima koji su doživjeli ratne stresore postoji potencijal za pomirenjem, dok mogu da postoje određene prepreke među ostatkom uzorka.

Ključne riječi: spremnost na pomirenje, ratni stresori, sociodemografske varijable

Resume

Background: Experienced war traumas can determinate readiness for reconciliation. Very little research has been done on this subject. The aim of this study was to examine the influence of experienced war traumas and sociodemographic characteristics (gender, education of parents, place of residence, multi-ethnic parental marriages) on the readiness for reconciliation. **Subjects and methods:** The study was carried out in Tuzla Canton in the period from April 2012 to May 2012, and 339 students of University of Tuzla aged from 20 to 35 and more were included. Out of total 339 students 55.3% were female. Questionnaire of readiness for reconciliation (Petrović, 2007), War stressors assessment questionnaire (Jović & et al, 2009), and Sociodemographic questionnaire was used for data collection. **Results:** With regard to experienced war stressors, there were 67.6% of students with moderate experience, 4.7% with every-day experience, and 27.7% with no experience of war stressors. The results showed that there was no significant difference in readiness for reconciliation amongst these three groups of students; or in regard to gender of subjects. Significant difference has been found in regard to following variables: education of parents ($p=0.008$; $p=0.001$), place of residence ($p=0.0001$), and multi-ethnic parental marriages ($p=0.0001$). **Conclusions:** Students whose parents have lower educational status, coming from rural areas and who are the mono-ethnic marriages show a lower level of readiness for reconciliation. According to the results, we can conclude that amongst those with experienced war stressors there is potential for reconciliation, while there could be some obstacles in reconciliation amongst the rest of the subjects

Key words: readiness for reconciliation, war stressors, sociodemographic variables

Uvod:

Tragajući za evidentnim posljedicama sukoba te izmjenjenim odnosima u nekada zajedničkim područjima, ne možemo izbjeći problem pomirenja u postkonfliktnom društvu. Neophodno je otvoreno govoriti o ovom pitanju radi budućih generacija i uspostavljanja zdrave i funkcionirajuće zajednice.

Masovna traumatizacija, veliki osobni i kolektivni gubici, narušeno samopoštovanje i slika o sebi, osjećaj izdanosti od sugrađana u ključnim životnim trenucima, te izmijenjeni svjetonazor i vrijednosni sistem neke su od posljedica rata na prostorima ex-Jugoslavije (Ajduković, 2003).

Ukoliko pogledamo etimologiju riječi pomirenje vidjet ćemo da pomirenje podrazumijeva ponovno mirenje, odnosno ponovno uspostavljanje miroljubivih odnosa, nakon što su oni bili poremećeni svađom, uvredama, nesporazumima i nekim drugim pojavama (Petrović, 2010).

Koncept pomirenja rijetko je bio korišten u društvenim znanostima u analizi konflikata između grupa i nacija. Jedan od razloga može biti zbog religijskog i spiritualnog prizvuka pojmova „pomirenja“, „opraštanja“ ili „izlječenja“. Društveni naučnici općenito i posebno socijalni psiholozi više preferiraju korištenje neutralnih koncepata kao što je rješavanje sukoba kada govore o prestanku konflikta (Nadler, 2008).

Ističe se da je „pomirenje“ kao i „istina“ i „pravda“ apstraktan i dvosmislen pojam koji sadrži mnoštvo konotacija i razumijevanja (Chapman 2009; prema Clark, 2010). Pomirenje zahtijeva holistički i multidimenzionalni pristup (Drumbl 2000; prema Clark, 2010).

Pomirenje se opisuje kao vrhunac dugog procesa prestanka sukoba i svodi se na stabilan, topao mir (Rothstein, 1999).

Kreisberg (1998) gleda na pomirenje kao na “relativno prijateljske odnose u pravilu uspostavljene nakon prekida veze koja je uključivala jednostrano ili obostrano nanošenje ekstremnih povreda” i ocrtava korake poduzete od strane bivših rivala na njihovom putu pomirenja: Oni priznaju realnost počinjenih strašnih činova; prihvataju sa empatijom one koji su počinili povrede, te priznaju patnje jedni drugih, vjerujući da će njihove patnje biti ispravljene i predviđajući zajedničku sigurnost i dobrobit.

Kreisberg pokušava doći do odgovora ne samo kako se konflikti mogu prevazići već i kako mogu biti transformisani da bi se uspostavio neki oblik koegzistencije. Termini koegzistencija i pomirenje se odnose na aspekte veze između antagonističkih ili prethodno antagonistički nastrojenih osoba ili grupa/zajednica/društava. Koegzistencija se odnosi na veze između ljudi ili grupa u kojima nijedna od strana ne pokušava da uništi onu drugu (Petrović, 2010).

Za vrijeme terenskog rada autora (Clark, 2009) u Bosni i Hercegovini tokom ljeta 2008 godine, sagovornici, uključujući žrtve i preživjele, određivali su pomirenje veoma “tankim”, minimalističkim terminima (Clark, 2009).

Činjenica da se ljudi više ne bore, ne ubijaju i ne prijete jedni drugima, kako oni tvrde, predstavlja pomirenje. Zanimljivo, dok se često insistira na “mi smo se pomirili”, istovremeno, dodatnim ispitivanjima, većina sagovornika je otkrivala da ne vjeruje drugoj etničkoj grupi. Neki sagovornici su izrazili skepticizam o tome da se pomirenje može ikada postići, navodeći da će biti potrebne generacije ljudi kako bi mogli opet vjerovati jedni drugima i obnoviti veze (Clark, 2009).

Pomirenje povlači za sobom popravljjanje i obnovu veza (Clark, 2010). Huyse (2003; str.141) navodi da “trajno pomirenje mora biti unutrašnje, jer na kraju preživjeli su ti koji određuju značenje termina i procesa“.

Pomirenje se posmatra na individualnom i kolektivnom nivou. Govoreći o individualnom nivou, neophodno je prevazići želju za osvetom, gorčinu, strahove, rigidnosti i sve ostale prepreke ka zdravom životu.

Kada je riječ o traumatskim događajima, neophodno je osvrnuti se na opšte prihvaćeno određenje traume.

Traumatski događaji obuhvataju stresore za koje generalno smatramo da su događaji ili iskustva koja opterećuju snage za prevladavanje osobe (Lazarus i Folkman, 1984; prema Petrović, 1998). Polazeći od stare latinske derivacije koncepta traume kao temeljne povrede uzrokovane od strane spoljašnjeg događaja, moguće je definisati psihološki traumatski događaj kao onaj pri kome osoba doživljava spoljni stresor koji povređuje njeno normalno stanje dobrobiti i rezultira u stanju koje održava ovu povredu pre-traumatskog postojanja, tj. dovodi do stanja neravnoteže (Wilson, 1994; prema Petrović, 1998).

Traumatski stres ima prodornu snagu – on je iznenađujuća pojava izvan okvira uobičajenog ljudskog ponašanja. To bi prestrašilo skoro svakoga. Nakon genocida u Ruandi, u brošuri za djecu dana je sljedeća definicija trauma: „Normalna reakcija na nenormalnu situaciju kada ti se dogodi nešto strašno ili loše“ (Good-Sider, 2009; str.78)

Razlike između običnog i traumatskog stresa su u tome što kod običnog stresa promjena nastaje polako ili postupno; vremenom se smanjuje; postoji sposobnost planiranja i rješavanja problema te ljude pogađa na različite načine. S druge strane, traumatski stres podrazumjeva iznenađan i značajan gubitak; prodornu snagu, šok za sistem; preplavljujući osjećaj beznada i teror, užasavajući za gotovo svakoga.

Prema četvrtom izdanju Dijagnostičkog i statističkog priručnika duševnih poremećaja (DSM IV) traumatski događaji su određeni na sljedeći način (DSM IV, 1996):

"Neposredno doživljeni i koji uključuju (ali nisu samo na njih ograničeni) vojnu borbu, nasilje (seksualno nasilje, fizički napad, pljačku), otmicu, teroristički napad, mučenje, zatočeništvo vojnih zarobljenika u koncentracijskim logorima, prirodne katastrofe, teške automobilske nesreće, dijagnosticiranu po život opasnu bolest. Viđeni događaji koji uključuju svjedočenje događajima (ali nisu samo na njih ograničeni): promatranje teškog ranjavanja ili nasilnu smrt druge osobe uslijed nasilnog napada, nesreće, rata, katastrofe ili pogled na leševe ili dijelove

tijela. Događaji koje su preživjele bliske osobe, a o kojima pojedinac saznaje o nasilju, teškoj nesreći, teškoj ozljedi člana obitelji, bliskog prijatelja ili teškoj bolesti vlastitog djeteta."(DSM-IV; str. 435, 1996).

U oporavku od posljedica rata proces pomirenja ima značajnu ulogu. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati utjecaj doživljenih ratnih stresora i sociodemografskih karakteristika (spol, obrazovanje roditelja, mjesto stanovanja, etnički mješoviti brak roditelja) na spremnost na pomirenje.

Uzorak i metode:

Istraživanje je provedeno u Tuzlanskom kantonu u periodu April 2012-Maj 2012. Učestvovalo je 339 studenata Univerziteta u Tuzli uzrasta od 20 do 35 i više godina. U uzorku je ukupno bilo 88 % (N=298) ispitanika starosti od 20 do 25 godina, 9% (N=9) ispitanika starosti od 26-35 godina, i ispitanika starijih od 30 godina 3 % (N=10) (Tabela 1).

U istraživanju su učestvovali studenti: Filozofskog fakulteta, Prirodno-matematičkog fakulteta, Mašinskog fakulteta, sljedećih odsjeka: pedagogije-psihologije, bosanskog jezika, historije, filozofije i sociologije, razredne nastave, žurnalistike, tehničkog odgoja i informatike, engleskog jezika i književnosti, njemačkog jezika i književnosti, turskog jezika i književnosti. Studenti prirodno-matematičkog fakulteta, odsjeci: fizika, matematika, hemija i biologija. Istraživanje predstavlja jedan dio ispitivanja spremnosti na pomirenje kod studenata.

Instrumenti korišteni u ovom istraživanju su: Skala spremnosti na pomirenje koja se sastoji od 4 subskale: nepovjerenje, saradnja, opraštanje i rehumanizacija (Petrović, 2007), Upitnik za procjenu ratnih stresora (Jović i sar., 2009), i Sociodemografski upitnik.

Cronbah alfa za ukupnu skalu iznosi 0.9673, koeficijent pouzdanosti i na subskalama također je visok (Petrović, 2010).

U ovom istraživanju Cronbach alfa za Skalu spremnosti na pomirenje iznosi 0.962 te se može reći da je pouzadnost visoka.

Upitnik procjene ratnih stresora je modifikovan za potrebe istraživanja te dobiveni Cronbah alfa iznosi 0.844.

Rezultati i diskusija

Sociodemografske karakteristike ispitanika uključenih u istraživanje prikazane su u Tabeli 1.

Tabela 1: Sociodemografske karakteristike ispitanika (N = 339)

Demografske varijable	N	%
Spol		
Muško	117	34.7
Žensko	221	65.3
Dob ispitanika		
20 do 25 godina	298	88.0
25 do 30 godina	30	9.0
35 i više	10	3.0
Mjesto stanovanja		
Selo	189	56.0
Grad	149	44.0
Obrazovanje oca		
Osnovna škola	22	6.6
srednja škola	245	72.5
viša škola	31	9.3
fakultet	33	9.9
magisterij ili doktorat	6	1.8
Obrazovanje majke		
osnovna škola	24	26.9
srednja škola	209	61.8
viša škola	22	6.5
fakultet	14	4.4
magisterij ili doktorat	1	0.3
Etnički mješovit brak roditelja		
Da	17	5.0
Ne	322	95.0

Kako bi utvrdili postoji li značajna razlika u nepovjerenju, saradnji, opraštanju i rehumanizaciji naših ispitanika koristili smo Kruskal-Wallis H test koji je neparametrijska alternativa jednofaktorskoj analizi varijanse različitih grupa. Grupe u koje su ispitanici podjeljeni bazirane su na stepenu odstupanja od prosječnog postignutog rezultata. Ispitanici koji su postigli rezultat preko $M+2\sigma$ klasificirani su u grupu visoke doživljenosti ratnih stresora, ispitanici koji su postigli rezultat $M-2\sigma$ klasificirani su u grupu malo/nedoživljeni ratni stresori dok su ispitanici koji se nalaze između ovih vrijednosti klasificirani kao umjereni.

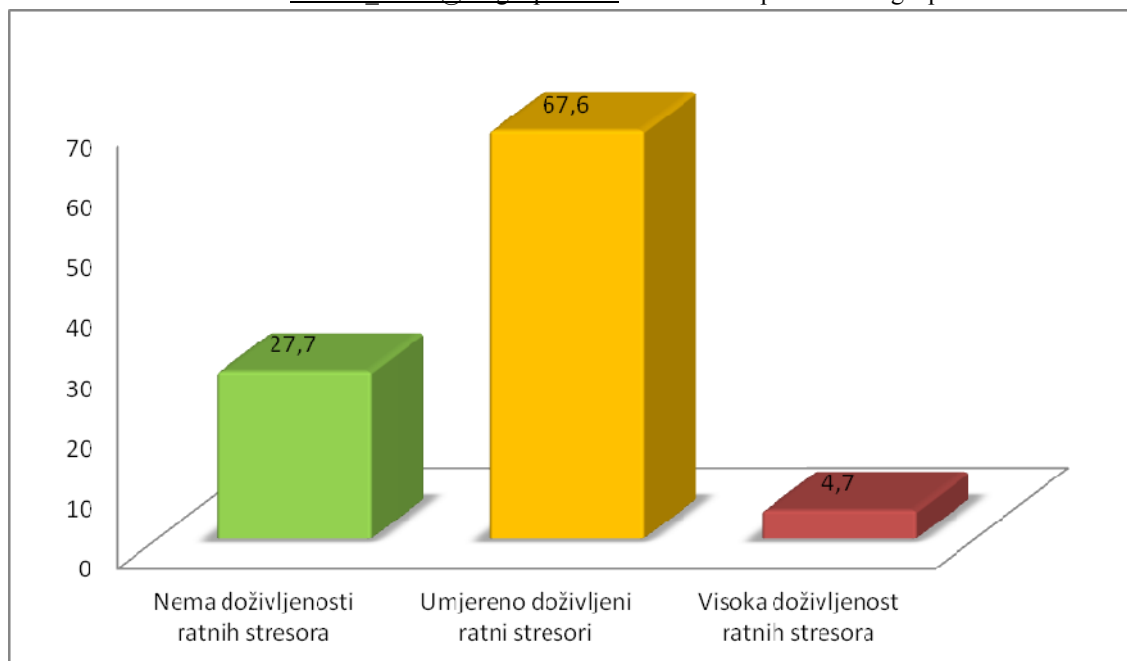
Prema izloženosti ratnim stresorima najveći broj studenata je bio umjerenio izložen, a najmanji svakodnevno (Grafikon 1). U odnosu na spremnost na pomirenje nije utvrđena značajna razlika između studenta koji nisu bili izloženi ratnim stresorima i studenata koji su umjerenio i svakodnevno bili izloženi ratnim stresorima (Tabela 2). Dobiveni rezultati su suprotni od rezultata koje su našli Hewston i sar. (2004, prema Penić, 2008) u grupi ispitanika u Sjevernoj Irskoj. Njihovo istraživanje pokazalo je uticaj lične traume za opraštanje kod katolika i protestanata, kod obje grupe sudionika sklonost opraštanju je bila statistički značajno niža kod osoba koje su doživjele traumu kao posljedicu grupnog sukoba. Istraživanje od prije nekoliko godina pokazalo je postojanje statistički značajne korelacije između ratne traume i pomirenja (0.146) koja je ipak bila neuporedivno niža od očekivane (Petrović, 2010).

Nije nađena značajna razlika u spremnosti na pomirenje između studenata muškog (13.80) i ženskog spola (13.58). Nasuprot ovome, Petrović (2010) u istraživanju provedenom na prostoru ex-Jugoslavije nalazi da osobe ženskog spola imaju više skorove na skali spremnosti na pomirenje od ispitanika muškog pola. Ovu razliku je našao među ispitanicima u Srbiji i Hrvatskoj, dok u Bosni nije bilo razlike.

U istraživanju je dobivena razlika između obrazovanja oca i majke (Tabela 3). U nekim studijama je pokazano da većina mladih koji pokazuju autoritarnost su djeca očeva sa nižim nivoom obrazovanja. Ukoliko uzmemo u obzir da je autoritarnost u negativnoj korelaciji sa pomirenjem, možemo na taj način posmatrati rezultat. Evidentno je da obrazovaniji roditelji imaju veće šanse za odmrzavanjem gledišta te razvojem veće svijesti o problemima i socijalnoj dinamici predrasuda.

Pokazalo se da su spremniji na pomirenje i ispitanici koji žive u gradu (Tabela 4). Konzervativizam, tradicionalizam te autoritarnost, više se mogu sresti kod stanovnika sa sela, a poznato je da negativno koreliraju sa spremnošću na pomirenje.

U ovom istraživanju dobiven je rezultat koji pokazuje da su djeca iz etnički mješovitih brakova spremniji na pomirenje od onih koji ne potiču iz etnički mješovitih brakova (Tabela 5) što je slično rezultatima koje je dobio Petrović (2010). U njegovom istraživanju najviše skorove na skali spremnosti na pomirenje imali su Jugosloveni (ispitanici iz mješovitih brakova). Ukoliko rezultat posmatramo iz ugla teorije socijalnog identiteta, Tajfela i Turnera (1986, prema Petrović, 2010) možemo reći da ispitanici koji potiču iz mješovitih brakova nemaju jasnu identifikaciju samo sa jednom grupom i socijalnu distancu prema ostalim grupama što ih čini spremnijim na saradnju, rehumanizaciju, povjerenje i opraštanje prema drugoj grupi. U FBiH kako su godine rata prolazile tako je opadao broj sklapanja etnički mješovitih brakova, te je tako 2011. godine u FBiH iznosio 4.3%.

Grafikon 1. Stepen izloženosti ratnim stresorima

Tabela 2. Spremnost na pomirenje ispitanika (N = 339) u odnosu na izloženost ratnim stresorima

	Spremnost na pomirenje - subskale			
	Nepovjeren je*	Saradnj a†	Opraštan je§	Rehumanizac ija‡
	M	M	M	M
Bez ratne traume	2.86	3.47	3.36	4.0
Umjere na ratna trauma	2.80	3.60	3.40	4.0
visoka ratna trauma	2.63	3.49	3.43	4.05

M - srednja vrijednost, * $\chi^2=1.72$, $p=0.422$; † $\chi^2=2.85$, $p=0.241$; § $\chi^2=0.26$, $p=0.878$; ‡ $\chi^2=0.17$, $p=0.919$

Tabela 3. Spremnost na pomirenje ispitanika (N = 339) u odnosu na nivo naobrazbe roditelja

	Spremnost na pomirenje	
	M	P
Nivo edukacije oca		$\chi^2=13.85$, p=0.008
Osnovna škola	11.4*‡	
Srednja škola	13.8*	
Viša škola	13.3	
Fakultet	14.3†	
Magisterij/doktorat	17.13‡†	
Nivo edukacije majke		$\chi^2=25.38$, p=0.001
Osnovna škola	12.6§	
Srednja škola	14.13§	
Viša škola	13.85	
Fakultet	14.4	
Magisterij/doktorat	14.10	

M - srednja vrijednost, * Mann-Whitney test $z=-2.65$, $p=0.008$; ‡ $z=-2.66$, $p=0.005$; † $z=-2.51$, $p=0.01$; § $z=-4.9$, $p<0.001$

Tabela 4. Spremnost na pomirenje ispitanika (N = 339) u odnosu na mjesto stanovanja

	Spremnost na pomirenje	
	M	p
Mjesto življenja		$z=-3.67, p=0.001^*$
Selo	13.40	
Grad	14.30	

M - srednja vrijednost; * Mann-Whitney U test

Tabela 5. Spremnost na pomirenje ispitanika (N = 339) u odnosu na mješovit brak roditelja

	Spremnost na pomirenje	
	M	p
Mješovit brak roditelja		$z=-3.80, p=0.001^*$
DA	16.10	
Ne	13.59	

M - srednja vrijednost; * Mann-Whitney U test

Zaključak: Prema dobivenim rezultatima, možemo zaključiti da među onima koji su doživjeli ratno traumatično iskustvo postoji potencijal za pomirenje, dok među ispitanicima koji nisu imali ratna iskustva mogu postojati određene prepreke na putu pomirenja.

Osvješčivanje činjenice o sličnim interesovanjima, jeziku koji svi razumiju, sličnim navikama, može pomoći u prevazilaženju postojećih barijera u spremnosti na pomirenje. Pored toga, svjesnost da su naša uvjerenja potvrđena i kod drugih validira ih i ojačava. Ukoliko bi bili promovisani pozitivni primjeri u društvu između naroda, potaklo bi se i pomirenje i uvjerenja o pozitivnim odnosima sa onim drugim.

Nepovjerenje se manifestira kroz okrivljivanje druge strane. Percipiranje druge grupe kao one koja nije vrijedna povjerenja, pored toga što je glavni izvor tenzije koja vodi u konflikt, znatno ometa i razvoj i postignuće naše sopstvene grupe (Petrović, 2010). Prevazilaženje nepovjerenja podrazumijeva prevazilaženje sumnji u drugu grupu.

U većini društvenih medija i društvenim kontekstima, percipirana sličnost u temeljnim vrijednostima je vrlo sugestivna u pogledu mogućnosti pozitivne povezanosti između sebe i drugih (Deutsch, 2006). Ukoliko ona izostaje, dovodi do smanjene saradnje. Saradnja je vjerovatna kada članovi grupe imaju međusobno povjerenje i zajednički cilj koji povlači saradnju (De Cremer i Stouten, 2003). Pozitivan primjer saradnje na prostoru BIH je i CEFTA koja podržava koncept zajedničkih ciljeva.

Opraštanje podrazumijeva otpuštanje negativnih emocija, napuštanje ciklusa osvete, izvinjenje za počinjena nedjela. Opraštanje se često zamjenjuje sa zaboravljanjem što nikako ne podrazumijeva jedno drugo. Opraštanje je dakako više unutrašnji čin, mi ne opraštamo kada to neko traži od nas već kada smo spremni oprostiti.

Na koncu rehumanizacija podrazumijeva ponovno viđenje drugih kao ljudskih bića te je ona suprotna od dehumanizacije čija je uloga za vrijeme konflikta održati neprijatelja na drugoj strani.

Samo pomirenje zahtijeva promjenu, volju za promjenom, podrazumijeva skok u nepoznato. Uljuljkanost u postojeću situaciju daje nam sigurnost. Međutim, ukoliko ne iskoračimo u nepoznato, ukoliko se ne oslobodimo starih strahova, mržnje, nepovjerenja, nikada nećemo imati priliku nastaviti sa životima.

Na koncu, parafrazirajući preambolu UNESCO-a, neophodno je istaći da se ratovi rađaju u svijesti ljudi te da je u svijest ljudi potrebno ugraditi mir.

U zadnje vrijeme bili smo svjedoci da zajednička tragedija može dovesti do ujedinjenja, empatije i uzajamnog pomaganja. Tragedija ne bira grupu, ne razlikuje imena već nas nepripremljene zadesi sve i zahtijeva korištenje svih raspoloživih resursa kako bi se život vratio u svoj normalan kolosijek.

NEKOPIRATI

Literatura:

Ajduković, D. (2003). *Socijalna rekonstrukcija zajednice*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

Američka psihijatrijska udruga (1996). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje, Četvrto izdanje, Međunarodna verzija*, Jastrebarsko: Naklada Slap.

Clark, J. (2009). *From negative to positive peace: the case of Bosnia and Hercegovina*. Journal of Human Rights 8, no. 4: 36084.

Clark, J. (2010). *National unity and reconciliation in Rwanda: A flawed approach?* Journal of Contemporary African Studies, Vol 28, no 2: 137-154

De Cremer, D., & Stouten, J. (2003). *When do people find cooperation most justified? The effect of trust and self-other merging in social dilemmas*. Social Justice Research, 16, 41-52.

Deutsch, M., Coleman, P. T., Marcus, C.E. (2006). *The Handbook of Conflict Resolution*. San Francisco: John Wiley & Sons, Inc.

Good-Sider, N. (2009). *Na rasrkršću-liječenje trauma* Ur.: Naira Hodžić, Trauma i pomirenje, 77-85. Sarajevo: HKO „Kruh sv. Ante“-Trauma centar

Huyse, L. 2003. *Justice In Reconciliation after violent conflict: a handbook*, ed. D. Bloomfield, T. Barnes and L. Huyse, 97_115. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

Jović, V., Opačić, G., Knežević, G., Tenjović, L., Lecić-Toševski, D. (2002). *War stressors assessment questionnaire – psychometric evaluation*, *Psychiatry Today*, (34), 56.

Kriesberg, L. (1998). *Constructive conflicts: From escalation to resolution*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Nadler, A., Malloy, T.E., Fisher, J.D. (2008) *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. New York: Oxford University Press.

Petrović, V.P. (1998). *Psihološke posljedice ratne traume kod djece*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Petrović, N. (2007). *Readiness for Reconciliation*. *European Journal of Social Psychology*, 18-19.

Penić, S. (2008). *Prediction Attribution and Acceptance of Collective Guilt: Role of War Trauma Experience*. Unpublished Thesis. Zagreb: Department for Psychology. Faculty of Philosophy, University of Zagreb

Petrović, N. (2010). *Psihološke osnove spremnosti na pomirenje između Srba, Hrvata i Bošnjaka*. Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Rothstein, R. L. (1999). *Fragile peace and its aftermath*. In R. L. Rothstein (Ed.), *After the peace: Resistance and reconciliation* (pp. 223–247). Boulder, CO: Lynne Rienner.

DIOGEN pro culture magazine & DIOGEN pro art magazine -ISSN 2296-0929; ISSN 2296-0910
Publisher online and owner, Sabahudin Hadžialić, MSc
E-mail: contact_editor@diogenpro.com / WWW: <http://www.diogenpro.com/>

PR
DIOGEN pro kultura
<http://www.diogenpro.com>

NEKOPIRATI